

CASTALDO ERDÉLYBEN.

ÖTÖDIK KÖZLEMÉNY.

XVI.

Castaldo számára az utasítást Ferdinánd április 27-én állította ki. Ez érdekes okmányt történetíróink eddig nem méltatták arra a figyelemre, melyet megérdemelt volna. Hivatalos szövegét először Utiesenović tette közzé 1881-ben.¹⁾ Annakelőtte csak a Bucholtz adta rövid hézagos kivonat után²⁾ ismerték nálunk. Úgy látszik sem Brutus paraphrázisait³⁾ sem az ennek forrásúl szolgáló Ascanio Centorio olasz fordítását⁴⁾ nem igen tanulmá-

¹⁾ Urkundenbuch 24—32. ll.

²⁾ VII. 253.

³⁾ III. 386—395. — A következő lapon a tokaji (értsd nyirbátori) találkozás van elbeszélve.

⁴⁾ *Commentarii* 59—65. Olaszból azután lefordította francziára Martin Fumée, Seigneur de Genillé (Paris 1594) és francziából angolra R(ober) C(hurche) *The Historie of the Troubles of Hungarie* cím alatt (London 1600). Fuméenek eredeti kiadása igen ritka és úgy látszik csakhamar elfogyott, mert 1608-ban egy újabb, még pedig két kötetre kibővített és csataképekkel ellátott kiadás jelent meg Párisban. Az első kötet címe *Histoire Générale des troubles de Hongrie et Transilvanie* és főforrásai Brodarics emlékirata a mohácsi csatáról, «Castaldo könyve» (értsd Ascanio Centorioé) és persze az 1560. év utáni dolgok elbeszélésénél mások. A második kötetet, mely az egyetemes világtörténetre terjeszkedik ki ugyan, de a fősúlyt mégis Magyarország történetére helyezi, N. de Montreulx írta és az 1605. évig terjed. Fumée első kiadása nyomán egy rövidített német kiadás is jelent meg Kölnben névtelenül, *Historia von den Empörungen so sich im Königreich Ungarn, auch in Siebenbürgen Moldau zugetragen* cím alatt térképekkel. Ez azonban az állítólag Castaldonak adott utasítást nem

nyozták át íróink; a mi különben nem nagy baj, mert teljesen más dolgokat tartalmaz, mint a hivatalos üggyirat. Meg kell engednünk azonban másrészt, hogy sok érdekes dolgot tanulhat Centorio versiójából a hadtörténelmet tanulmányozó katona-ember, mert a *Cinque discorsi* szerzője megfélekedzik történetírói szerepéről és hosszasan theorizál arra nézve, hogy mint kellett volna Castaldónak szerveznie hadseregét, mint gondoskodnia ennek ellátásáról stb. Legalább a Ferdinánd kiadta ismert hivatalos utasításban nincsen semmi nyomuk azon aprólékes intézkedéseknek, melyeket Centorio közöl.

A hivatalos üggyiratban mindenekelőtt fölemlíti Ferdinánd, hogy a magyar hazában és társországaiban a katonai ügyek vezetésével fiát, Miksa királyt, bizta meg. Ferdinánd távollétében tehát Castaldo Miksától kérjen utasításokat. Ha pedig Ferdinánddal együtt Miksa is távol van az országból, úgy Castaldo, mint Miksa «vice-gerens»-e álljon a katonai ügyek élén.

Utasítja továbbá a tábornokot Ferdinánd, hogy haladék nélkül induljon Magyarországba új hivatalának elfoglalására, inspicziálja útközben a győri és komáromi várakat s ez utóbbinak várnagyától, «Raimpert ab Eberstorf»-tól, «Supremo exercitus in Hungaria Marschalco», tudja meg az ama várak és más helyekre vonatkozó tudnivalót. Menjen el azután Egerbe és ott Aldana Bernáttól, a spanyol csapatok «magister campi»-jától és Teufel Rézmántól, a könnyű lovasság parancsnokától, kik Salm halála óta az ottani katonai ügyek vezetésével valának megbízva, szintén tudja meg a további tudnivalókat. Az instructióval együtt át lett adva a tábornoknak a különböző pontokon elhelyezett csapatok lajstroma és létszáma, mely azonban vagy elveszett, vagy Utiešenović véleményében nem érdemelte meg a közzétételt.

Sok más dolgot tartalmaz a hosszú üggyirat, a mit azonban vagy már ismerünk, vagy pedig tér szűke miatt el kell hallgatnunk. Jelen czélunkra elég lesz fölemlíteni, hogy Castaldo utasítva lett Erdélyt még azon esetre is elfoglalni, ha Izabella királyné és fia párthíveikkel együtt az osztrák házzal egyezkedni vonakodná-

közli. Ámbár 1596-ban jelent meg, fölemlíti Hatvan ostromának megkezdését u. a. év aug. 10-én.

nak és Ferdinándnak az ország üdve és fönmaradása s az egész (!) kereszténység érdekében elvállalt tervének végrehajtásában ellenszegülni vakmerősködnének.¹⁾ Bajos az embernek magát ama kor sophisticájába annyira beleképzelnie, hogy megítélhesse, vajjon miféle érdeke lehetett például a nyugoteurópai kereszténységnek abban, hogy az erdélyiek véres verejtekével összekuporgatott portai adót Ferdinánd vagy Izabella embere vitte-e el Konstantinápolyba. De erre nézve majd Ferdinánd híres exposéjának bonczolásánál kockázatok további megjegyzést.

Egy más figyelemre méltó pont a szerfölött hosszú utasításban az volt, hogy meg lett hagyva Castaldonak, miszerint az ország meghódolása vagy meghódítása után ő a katonai ügyek kivételével az ország kormányzásába és igazgatásába ne avatkozzék, hanem hogy ezt teljesen az újonnan kinevezett két vajdára, t. i. Fráter Györgyre és Báthory Andrásra bizza és nemkatonai dolgokban magát nekik teljesen alárendelje.

Egy bizonyos eshetőségre nézve azonban nem adott útmutatást az instructio és erre nézve Castaldo még Bécsből való eltávozása előtt külön utasítást kért a királytól, hogy t. i. oly esetben, ha vagy olyas valamit rendelne el a barát, melynek végrehajtása a hadsereget veszedelembé ejthetné, vagy ha annak véleményében szükség leendene az összes haderőt igénybe venni Erdély elfoglalására (si totis copiis confligendum ei viderit), ilyen vagy hasonló esetben kell-e majd Castaldonak föltétlenül engedelmeskednie, vagy pedig a parancs teljesítésére nézve Ferdinándnak külön szentesítését bevárnia.²⁾ Mint látjuk, tehát a tábornoknak volt magánértésülése arról, hogy nem épen tárt karokkal vártak reá az erdélyiek, mint azt Ferdinand remélte, kinek legjobban tetszett volna az, ha az ország egy szívvel, egy lélekkel hódolt volna meg neki (omnes se unanimiter — id quod nobis omnium gratissimum esset — in fidem et obedientiam nostram contulerint).³⁾ Egy kevés ellent-

¹⁾ A Ferdinánd erkölcsstanában beállott lényeges változást illetőleg lásd «Hofmann beszéde» című cikkemet a *Századok* idei folyamában.

²⁾ Utiesenovíc id. m. 87. l. ²⁾ jegyzet. — Ferdinánd válasza megvan a bécsi levéltárban, de Utiesenovíc, épúgy mint Óváry is (Id. m. II. 102. l. 488. sz.) röstelték azt közölni.

³⁾ U. a. Urkundenbuch 30. l.

állásra el volt ugyan készülve (vel si aliquos renitentes stb.)¹⁾ de az erdélyiek többsége, úgy látszik, számba sem vala veendő, mert a barát úgy akarta, hogy Erdély az osztrák házá legyen (nos ad fidelem diligentemque instantiam petitionem et sollicitationem . . . fratris Georgii . . . consensimus . . . eandem provinciam . . . ad manus et in potestatem nostram recipere.)²⁾ Hogy maguknak a legjobban érdekelt feleknek t. i. az erdélyieknek, mi volt véleményük vagy kívánságuk ezen fontos ügyben, avval nem törődtek Bécsben és ezért arról hallgat az instructio.

XVII.

Bármennyire igyekezett Fráter György egyelőre eltitkolni a dolgot, az erdélyi rendek magának Ali csausznak szájából hallották a fejérvári gyűlésen, ha előbb már nem tudták, hogy a barát német uralmat akar az ország nyakára hozni. A hír nem-sokára Petrovics füléhez is eljutott, ki egy Temesvárból márczius 16-káról kelt levélben, melyet Mahmut csausz vitt el magával, újra figyelmeztette a portát a veszélyre. «A barát — ezt írta — be akarja hozni az országba Ferdinánd embereit, hogy ezek a szultán rabszolgáit (értsd az erdélyieket) leverjék, a várakat elfoglalják és az országot, melyet a szultán a királynénak és fiának kegyteljesen ajándékozott volt, földüljék. Ő fölbujtogatta továbbá a karánsebesi és lugosi népeket a szultán rabszolgái ellen, hogy így ezek Petrovicsnak hasznára ne lehessenek a királyné és fia védelmében. Egyébiránt a királyné egvenes parancsára teljesen bizonyos hírgyanánt tudatja a portával, hogy György barát az egész országot (Erdélyt) el akarja idegeníteni a szultántól és a németek hatalmába ejteni; István herczegnek (János Zsigmondnak) pedig kárpótlásul Németországban Würtemberg (?!) herczegségét akarja megszerezni.»³⁾

¹⁾ U. a. Urkundenbuch 30. l.

²⁾ U. o. 25. l.

³⁾ Bucholtz VII. 257—258. — L. azonkívül Izabella levelét Szász-Sebesből 1551 márczius 2-áról Óvárynál *Az akadémia oklevél- másolatai* II.

Ugyanazon forrásból arról is értesülünk, hogy Malvezzi 1551 április 8-án azt írja haza Drinápolyból, hogy a barát is írt ez időtájt a portára és harmincz ezer aranyra rúgó évi adót ajánlott Erdélyért, megigérvén egyszersmind, hogy azon esetre, hogy ha a szultán a jövőben Ferdinánd vagy más keresztény fejedelem ellen háborút készül viselni, ő (a barát) bármikor kész lesz egész vagyonával a törökök segélyére menni. Ezt az álhírt azonban, úgy látszik, Drinápolyban gyártották, hogy Malvezzi útján Ferdinándot a följánlott évi adó fölemelésére bírják. Malvezzi föl volt hatalmazva (a magyar részekért?) húsz ezer aranyat ajánlani, de Rusztem pasa negyven ezret követelt. «De György püspök nagy kópé (giot-tone)» — így szól az idézet — «és gonosz színlelő, ki kész szemeknek egyikét kitépni, ha ily módon felebarátját mindkét szemétől megfoszthatja». Bucholtz azonban nem árulja el, hogy ez vajjon Rusztem pasának vagy Malvezzinek volt-e magánvéleménye a barátról.

Petrovics levelére azonban, úgy látszik, ezúttal sem hederítettek a portán.¹⁾ Ennek valószínűleg az volt az oka, hogy Petrovics új dolgot nem közölt velük s hogy másrészt a barát, alkalmasint szokása szerint, írt Konstantinápolyba fűnek-fának egy jó csomó hazugságot és esküdözött, hogy a róla terjesztett hírek mindannyian gonosz rágalmak; és ilyképen sikerült neki némileg eloszlatni a törökök gyanúját. Így pl. a szultánnak azt írja, hogy ellenségei «csak azért vádolják őt avval, hogy németté lett, hogy őt kitérjék hivatalából, melyben a leghűségesebb módon szolgálta

97. Ebben kéri Rusztem pasát, eszközölje ki a szultánnál, hogy Becse vagy a királyné kezei közt maradhasson; vagy pedig ha nem, úgy rombol-tassék le.

¹⁾ Aramon még 1551 január havában elutazott Törökországból s így tőle mitsem tudunk meg a török udvarnál ez időben történetekről. L. Chesneau id. m. p. XLVII. — A követ 1551 április 7-én személyesen adott át II. Henrik francia királynak egy emlékiratot a portával folytatott tárgyalásairól, de sok új dolgot ez okmány nem tartalmaz. L. szövegét Ribiernéi II. 294 és köv. ll. — A Konstantinápolyban székelő velencei bailo jelentései is hiányoznak ebből az időszakból Alberi gyűjteményében. A Bucholtznál és Hurmuzaki gyűjteményében közölt kivonatok pedig Malvezzi leveleiből rendszertelen és fölületes módon vannak közölve s több a hézag bennük mint a történeti anyag.

eddig a nagyúrt. Azért a legalázatosabb módon kéri a szultánt, hogy őt, az igénytelen, vegye föl ismét hűségesen szolgáló rab-szolgái közé, oltalmazza meg őt vádlói ellen, ne adjon hitelt azoknak, kik őt elveszteni akarják és ne hallgasson azokra, kik őt gyűlölik, még pedig csupán csak azért, mivel hívebben szolgálja a hatalmas császárt, mint ők. És így ír tovább ad infinitum ugyan-ebben a csúszó-mászó alázatos modorban a «nagy státusférő»¹⁾.

¹⁾ *Epist. Proc.* II. 369. — Dr. Károlyi e leveleket *en bloc* az 1551 április havába helyezi (363. l.), még pedig azért, mert a Rusztem pasához írott levélben említett országgyűlés véleménye szerint a márcz. 15-iki enyedi volt és mivel «a basa» (értsd «a barát») megerősítése kormányzó-i hivatalában az április 10-ki segesvári gyűlés folyamában történt. Azt, hogy ez utóbbi gyűlésen egy csasz megjelent a szultán fermánjával, melylyel ez a barátot régi hivatalaiba visszahelyezi, csak Ostermayer krónikájából tudjuk, melynek időmeghatározásai, mint már alkalmam volt kimutatni, mindig nagy óvatossággal veendőek. De eltekintve ettől, a barátnak a szultánhoz írt levele nagyobb örömujjongással lett volna megírva, ha a barát a fermánt csakugyan kézhez vette volna és a Rusztem pasához írt levél sem kezdődne oly alázatos, siró-rivó hangon avval, hogy értesült a barát miszerint a kegyelmes úr haragszik silány szolgáljára s ez utóbbi nem tudja miért. «Egeni servitoris sui propositum est (?) dominum meum gratiosum mihi iratum esse, cum tamen causam intelligere nequeam». Midőn tehát a barát később azt írja, hogy «cum autem nunc intelligam quod potentissimus dominus et specialis gratia me derelinquere nolit, sed mihi totum regnum Transylvaniae committi mandavit adeoque filio regis me tutorem dederit», úgy ez bizonyára arra vonatkozik amit a barát hallott az Ali csasz által küldött fermánról, melyet ez azonban neki Izabella tanácsára át nem adott; mert nyomban utána a barát kéri Rusztem pasát, hogy engesztelje meg a szultánt. — A Rusztemhez írt levél nem egy, hanem két gyűlésről emlékezik meg, ugymind a gyulafejérváriról, melyen a barát nem volt jelen és az enyediről, melyre a barát azonban csak akkor jött el, midőn Mahmut csasz elutazott volt; mert azt írja a barát a szultánhoz, hogy «sed tantum interpretem Mahmuth interroget, qui hic apud nos fuit, quem licet ad me vocavissem, ut cum ipso colloqui potuissem, tamen non venit». *Epist. Proc.* II. 373. Rusztem pasához pedig azt írja, hogy «deinde jam primum intellexi, quod regina me denuo per interpretem Mahmuth detulerit quod in congregationem non comparuerim, et me ipsi anteposuerim, puerumque vi eripere voluerim.» (U. o. 377.) — Írt azonkívül Hajdár pasának (u. o. 375), Rusztem pasa «magister curiae»-jének (u. o. 379), «Durmisch Zeleby»-nek és Akhmet pasának (u. o. 380, 381), Ibrahim pasának és másoknak (u. o. 382.) — Az Akhmet pasához írt levélben egye-

Rusztlem pasához írt levelében pedig a barát halálbüntetést kér saját fejére, ha ellenségeinek vádjai valóknak bizonyulnának be («ac moriar, nisi compertum fuerit, quod adversarii mei injuste me accusaverint, et delationes eorum falsæ deprehensæ fuerint».)

Tehát a barátnak saját feje forgott veszélyben s ez volt az ok, mely őt oly lázas sietségre nógatta Erdély átruházására, nem pedig magának az országnak veszedelme. A barát maga is kezdette belátni, hogy mézes szavaival a törököt többé el nem ámíthatja és jól tudta, hogy ha a szultán csapatai hamarabb érkeznének Erdélybe, mint a bécsi király zsoldosai, úgy ő neki az országban nincs többé maradása. Erdélylyel együtt odavesz majd a vörös kalap is, odavesz az ő hatalma és vetélytársra, a halálosan gyűlölt Petrovics, fog zavartalanul tovább kormányozni a királyfi nagykorúságáig. Mindaz, amit a barát a kereszténység javáról papolt, az talán nem is volt érzelmeinek őszinte kifejezése, hanem csak hiszékeny híveinek és az osztrák párt szemébe szórt por vagy kábító szer saját lelkiismerete furdalásainak eltompítására.

A barát helyzete ezalatt mindinkább veszélyessé vált. Petrovics május 7-én már képes vala részletesebb jelentést küldeni Musztafa bégnek, melyben értesíti ezt, hogy Ferdinánd Nádasdy Tamásnak és egy más német embernek, «kik most a tokaji révnél állanak», utasítást adott, hogy követséget küldjenek Izabellához, kik a királynét engedékenységre bírják és őt a barát és Salm gróf között Nyír-Bátorban kötött szerződés elfogadására rávegyék. Ha

nesen meg is nevezi a forrást, honnan tudja, hogy a szultán ismét kegyébe akarta fogadni, midőn írja, hogy «nunc autem ex mandato, quod Haly Chiausius regnicolis attulit, intellexi, felicissimum dignissimum Imperatorem, ex summa liberalitate mei misertum esse, mihi que servo suo hujus regni gubernacula concredidisse, atque demandasse . . . Sed timeo, quod regina potentissimum Dominum rursus contra me commoverit quia per nterpretem (Mahmut) nunciari fecit me ad conventum non venisse, sed ipsi me anteposuisse, puerumque vi eripere voluisse». — Bajos volna elhinni, hogy a porta, be nem várva Ali és Mahmut visszatérését, egy harmadik csauszt küldött volna el az Alival küldött fermánban adott parancs ismétlésével. — Mindebből világos az, hogy Ostermayer ismét botlik s összetákolja Ali csausz küldetését februárban a Ragusai Antal által Konstantinápolyból hazahozott válaszszal (júniusban) és az így összeférczelt parancsot külön csauszszal elhozatja a vásárhelyi gyűlésre.

a királyné beleegyezik a dologba, úgy fiával együtt vigyék ki őt az országból s ezt a baráttal együtt foglalják el Ferdinánd számára. Ha pedig Izabella vonakodnék egyezkedni, úgy az említett német ember (Herberstein) vigye vissza a hírt Ferdinándnak; Nádasdy Tamás, Báthori András és a barát pedig mindazon csapatokkal, melyek jelenleg Bátornál és a Meszesen és Debreczen közelében táboroznak, törjenek be Erdélybe és vegyék Izabellát és fiát azonnal ostrom alá ott és a hol találандják őket, legyen tartózkodási helyük város vagy vár.¹⁾ És amint az ország el van foglalva, azt híreszteljék Ferdinánd követei, hogy az ország birtokát maga a szultán engedte át Ferdinándnak és hogy magának a nagyúrnak akarata az, hogy Izabella adja át az országot a bécsi királynak. Petrovics levele szerint továbbá egy a barátot fölötte compromittáló levél lett elfogva, a mely saját aláírásával és pecsétjével vala ellátva s melyet Izabella királyné már elküldött volt a szultánnak, vagy ha még nem, úgy haladéktalanul meg fogja küldeni. E levélben a barát sürgeti Károly császárt, hogy siessen teljes seregével (Erdélybe) és koronáztassa meg Miksa főherceget, Ferdinánd fiát.²⁾ Az elhunyt János király — a barát levele szerint — olyan áruló volt, ki kész lett volna az egész kereszténységet a törököknek föláldozni és fia, ki több tehetséget mutat apjánál, egészen ennek nyomdokába fog lépni. Miután pedig a magyarok a királyfihoz szítanak, néhány év múlva nemcsak hogy lehetetlen lesz őt a királyságból erővel elmozdítani, de viszont ő török segélyvel Ferdinánd fiait fogja kiverni országaikból és az egész kereszténység nyugalmát megzavarni. Petrovics azért kéri a béget, hogy minél nagyobb lovascsapatot pontosítson össze Szegednél és a hadi naszádok számát is szaporítsa, miután eddig is ama területet az a folyón jött naszádraj védelmezte meg.³⁾

¹⁾ Petrovics e tudósítása, mint láttuk, teljesen megegyezik a Castaldonak április 27-én adott utasítással.

²⁾ Sir Richard Morysine, az angol követ, is azt írja Ágostából 1551 jan. 7. Cecilhez, hogy szó van arról, miszerint a császár Magyarországra készül menni. *Cal. of Statepapers. — Edward VI. Foreign. —* A Miksa főherceg tervezett megkoronáztatásáról elterjedt hírt illetőleg pedig emlékezzék meg az olvasó, hogy a Castaldonak adott hivatalos utasításban ő Miksa főherceg «vice-gerens»-ének van címezve.

³⁾ Temesvárból 1551 Urunk mennybemenetele napján. *Ep. Proc.* II.

Bucholtz zavaros előadásából bajos megtudni, hogy tulajdonképen mint folyt Erdély és a barát ügye Konstantinápolyban és csak annyit értek meg belőle, hogy még Petrovics levelének vétele előtt, május első felében, egy fermán lett küldve a fejedelemségbe, melyben meghagyatott az erdélyieknek, hogy más egyént mint «Istvánt», az elhunyt János király fiát, fejedelmükül el ne ismerjenek és hogy a budai pasa rendeletet kapott, miszerint magát egy erdélyi hadjáratra készen tartsa.¹⁾ «Már akkor is» — így folytatja elbeszélését Bucholtz — «Malvezzi igyekezett mindenképen «valami nagyobb eredményt» elérni diplomatiái úton és sikerült megnyernie Rusztem pasa három «barátját» azon terv támogatására, hogy Miksa, Ferdinánd legidősebb fia, kapja Erdélyt s midőn e trio 1551 május 14-én fölemlítette a dolgot a pasa előtt, ez elszólta magát és azon jelentőségteljes nyilatkozatot tette, hogy «a dolog nem volna olyan nagyon nehéz, mert Erdélyben nincsenek mecseteink és ha úgy akarná az Úristen, hogy e két hatalmas császárt (a szultánt és Károlyt) egymással kibékíltethetnők, lám minden jobban menne ezentúl.» Malvezzi azonban hozzáteszi, hogy Rusztem pasával nem beszélhet személyesen mindaddig, míg Károly császár követe meg nem érkezik. Rusztem pasa, mint tudjuk, Malvezzinek jóakarója volt és az osztrák testvérpár hű pártolója a portánál.

Június 9-én azonban Rusztem pasa maga elé idéztette Malvezsit a divánba s megmutatta neki Petrovicsnak imént idézett, vagy valami hasonló tartalmú levelét²⁾ és fölvilágosítást követeltőle. A válasz, melyet Bucholtz Malvezzi szájába ad, egy a dodonai berkekben adott oraculumhoz hasonlít és ezért kénytelen vagyok azt németül idézni. Der Gesandte antwortete: «Jene³⁾ würden so viel machen und sagen, dass Ferdinand senden würde, Sieben-

252. A levél azon másolata, melyet Pray fölhasznált, elkorhadt és legérdekesebb részletéből elpusztult 7 sor.

¹⁾ VII. 258. — A dátumot az olvasónak a következő passusból kell megértenie «als . . . die Sachen in Siebenbürgen zweifelhafter für die Pforte wurden».

²⁾ Ez világos a Bucholtz adta kivonatból. VII. 259.

³⁾ Egyetlen egy megfejtést sem koczkáztatok a «Jene» alatt értett egyének identificatiojára.

bürgen vom Sultan zu begehren wie es auch ehrbarer und schicklicher sey, dass dieses Land in den Händen eines der Söhne Ferdinand's sey, als in denen des Sohnes des Waiwoden Johannes». A «többi három pasa» figyelemmel hallgatta a követ válaszát és úgy látszik, a humor érzéke nem volt egészen eltompulva bennük, mert Bucholtz szerint mosolyogtak. Rusztem pasa azonban komolyabban vette a dolgot és a május 14-iki jelentőségteljes nyilatkozattal éles ellentmondásban azt jelentette ki a követnek, hogy sohasem lesz lehetséges az, hogy a nagyúr Erdélyt a római királynak adja és emlékeztette őt arra, hogy Lasco (Jeromos) egy évig börtönben sínylődött, mert Budát Ferdinánd részére követelni merészelte vala. Egyébiránt úgy nyilatkozott «ismét» Rusztem, hogy nem hiszi el Petrovicsnak, a mit ez György barátról írt (hogy t. i. magát Ferdinándnak alávetette és hogy ez utóbbinak fegyveresei, Nádasdy és Báthori vezérlete alatt már útban vannak Gyulafehérvár felé), mert ő a törökök hű szolgája. Tehát egyelőre sikerült a barátnak Rusztem pasa gyanúját elaltatnia.

Amit Bucholtz tovább ír, az szintén nem igen érthető meg, hogy t. i. Malvezzinek 1551 június 15-éről kelt jelentése szerint Antonio di Ragusával, Izabellának hazatérő követével, parancs küldetett a királynénak és Petrovicsnak, hogy «béküljenek ki a baráttal és éljenek vele egyetértésben, különben a nagyúr hadseregét elküldi és oly módon fog békét köztük létesíteni, a hogy az nem lesz inyükre! Egyszersmind Rumili «összes szandsákjai, bégjei és szpáhijai» a Szerémségbe lettek rendelve, hogy ott a szultán további parancsait bevárják.¹⁾

«Nemsokára ezután» — így folytatja Bucholtz — Petrovics újabb jelentést küldött az ügy fejlődéséről és értesítette a portát, hogy az a hír szállong Erdélyben, hogy «mindez»²⁾ (a barát gazdálkodását kell mindenesetre értenünk) a szultán beleegyezésével történik és utasítást kért további magatartását illetőleg; «és mintha tervben volna Miksát Magyarország királyává koronázni.»³⁾

¹⁾ A további kutatásnak kell földerítenie, hogy ez a levél csakugyan megküldetett-e az erdélyieknek, vagy pedig csak Malvezzit ámitották-e el a törökök.

²⁻³⁾ «Bald nachher meldete Petrowyt die weitere Entwicklung der

«Egy későbbi kihallgatás» alkalmával pedig Ruzstem újra felelőre vonta Malvezzit, ezúttal Khászim budai pasától¹⁾ vett tudósítások következtében. Malvezzi feleletével meg akarta nyugtatni a pasát, hogy «Ferdinánd Erdélyt illetőleg bizonyára csak oly megállapodásra fog jutni, mely a nagyúr előnyére és becsületére fog válni» és a király barátilag fog ez ügyben a szultánnal egyezkedni. Ruzstem pasa azonban haragra lobbánva elkáromkodta magát s kijelentette Malvezzinek, hogy «ha van oly vakmerő ember, ki bennünket Erdély föladására fölszólítani merészkednék, úgy ki fogjuk vágatni nyelvét.»

Hogy mindez mikor történt, az a bécsi levéltár titka, melyet sem Bucholtz, sem számos utódja a kutatásban el nem árulnak.

Sache, und das Gerücht, als geschehe es mit Einwilligung des Sultans, worüber er sich Auskunft erbitte; und als ob Maximilian König von Ungarn werden solle». VII. 259. — Malvezzi aligha írta azt ez időtájtban, hogy a francziák minden 100 arany után, melyet ő kiad, ezeret költenek.

¹⁾ «Reinpertus Comes a Tyrnstein» 1550 decz. 18-án azt a rémhirt írja Komáromból, hogy Khászim pasának a szultán még az erdélyi táborba egy herélt vezérlete alatt 1500 lovast küldött és egy szablyát oly utasítással hogy evvel vagy a saját torkát szelje vagy pedig Egert és Szolnokot foglalja el. *Epist. Proc.* II. 222. — Mint tudjuk, a pasa egyik utasításnak sem felelt meg s valószínűleg azért nem is kapott ilyféle parancsot. — Hammer szerint Khászim pasa hivatalából azért lett letéve és Ali Khádím ki-nevezve helyébe, mert megengedte Ferdinánd csapatainak, hogy Szolnok várát fölepítsék. (VI. 21.) Forrását nem idézi, de ez valószínűleg az említett «Reinpertus Comes à Tyrnstein» említett levele. — A velencei követelek jelentése szerint azonban a budai pasa csak meg lett pirongatva a szultántól azért, mivel Ferdinánd embereit meg nem előzte és Szolnokot el nem foglalta ő maga és meg nem erősítette. *Venetian. Depesch.* II. 471. — Bucholtz szerint a pasa két ízben (1551 április 29. és május 7-én) is mentegetődzött Ferdinándnál, amiért Erdélybe vonult fegyveres erővel; és azért lett Budáról elmozdítva, «mert *engedély nélkül* fegyverezett föl népet». Hogy azonban a pasa mikor lett elmozdítva, azt nem említi Bucholtz. VII. 258. — Szilády Áron szerint Khádím Ali 1551 május közepén lett budai pasa, de forrást nem idéz. *R. M. K. T.* III. 422.

XVIII.

Mint láttuk az enyedi gyűlés végzéseiből, Izabella a szent György napja utáni 15. napra, azaz május 8-ára, Thordára vagy Maros-Vásárhelyre gyűlést vala hirdetendő. Amennyire az események folyamából következtetnünk lehet, a királyné az illető napra csakugyan meghívta az ország rendeit tanácskozásra, még pedig Thordára.

A nyughatatlan, hetvenkedő barát azonban már április 10-ére, még pedig Segesvárra hívta meg a rendeket.¹⁾ Miután azonban a királyné eltiltotta őket a megjelenéstől, a gyűlés nem igen volt látogatott²⁾ és úgy látszik, a barát újabb meghívókat küldött szét, még pedig ugyanazon napra, mint a királyné, de nem Thordára, hanem Vásárhelyre.³⁾ A rendek többsége azonban Thordára gyűlvén, maga a barát is híveivel idejött.⁴⁾

Még a segesvári gyűlésből követséget menesztettek a három nemzetből a rendek a királynéhez és a barát azonkívül még elküldötte hozzá meghitt emberét, Pesty Imrét, ki április 27-én érkezett Gyulafejérvárra, hol Kendy Ferencz követtársaival (dominus Franciscus Kendi et alii nuncii regnicolarum) már szintén el-

¹⁾ *Erd. Orsz. Eml.* I. 276 és köv.

²⁾ Ostermayer 43. Dicséretükre legyen mondva, különösen a szászok maradtak el. — A krónikás szerint állítólag egy csausz is jelent meg e gyűlésen, de mint ezt már fönnebb okadatoltam, ez tévedés. A barát április 27-én írja, hogy «Turcae quoque cum videant se opera reginae id quod cupiunt, assequi non posse, alia via rem agressi sunt, nunciumque suum Ali chauz nunc Caesar cum mandato ad me misit, quem hodie aut cras apud me futurum spero». Károlyi 223. l.

³⁾ Még május 2-án is azt írja a barát Dátosról, a Maros mellől, hogy «comicie . . . ad feriam sextam post festum Ascensionis Domini (május 8.) ad Wasaarhel sunt indictae». *Erd. Orsz. Eml.* I. 322.

⁴⁾ *Epist. Proc.* II. 256. — A barát panaszkodik Báthori Andrásnak április 27-én, hogy «regina enim et sui complices et censum et diem comitiorum de quibus in Segeswariense conventu decretum erat, invertere conantur, quod regnicolae nulla ratione fieri patiuntur». Károlyi 223. Mutato nomine de te fabula narratur — a farkasról és bárányról.

érkeztek volt, de még nem kaptak volt kihallgatást a királynétól.¹⁾ Izabella azonban még az nap maga elé bocsátotta őket és kihallgatta Pesty Imrét is, ez utóbbit Kendy Ferencz jelenlétében. Meghallgatásuk után Izabella csak sóhajtott és csak annyit válaszolt: hogy majd meggondolja a dolgot.

Másnap reggel azután újra kihallgatta Kendy Ferenczet, kivel majdnem két óra hosszáig tanácskozott a kertben. Csak Kendy Imre főesperes és a királyné olasz házi orvosa, Blandrata, voltak jelen. Ez utóbbi gyűlölte ugyan a barátot, de rendkívül fogékony volt az osztrák irányában. Kendy Ferencz kérve kérte a királynét, hogy «a barát szolgálatait fogadja el». Hogy a fölajánlott szolgálatok miben állottak, azt nem említi a levélíró, de könnyen kitalálhatjuk. A bécsi királynak fáj a foga a szép Erdélyországra és a barát kész volt a szenzál szerepét elvállalni az alkunál. A főesperes elbeszélése szerint Kendy Ferencz röviden megmagyarázta Izabellának a helyzetet. Szerinte «a királyné a barát nélkül nem maradhat meg az országban, de meg kényelmesen el sem hagyhatja azt; saját és az ország veszedelme nélkül, továbbá, a barátot el nem nyomhatja, mert *hamarabb veszne el Izabella — és fia — és az ország*, mintsem a barát.» Ajánlom ezt Fráter György a nagy erdélyi hazafi és hazafias erényei magasztalóinak kegyes figyelmébe!

Kendy Ferencz szerint, továbbá, maga Izabella is úgy nyilatkozott, hogy a barát már mindent elvégzett a németekkel és hogy az ország átadásának ügye már annyira előrehaladott, hogy annak további fejlődését még maga a barát sem akadályozhatná meg, ha akarná is.

Más dolgokat is tudunk meg Pesty jelentéséből, de bennünket e helyen főleg azon szavak érdekelnek, melyekkel Izabella befejezte az azon napi kihallgatást. «Én, úgymond, tudom és jól ertem, hogy a kincstartó úr nélkülém mindent saját akarata szerint intézett el a németekkel és csak azért akarja velem az országgyűlést egybehivattatni, hogy egyszerűen tudomásukra adhassa a rendeknek azt, hogy az egész ügy már be van fejezve.»²⁾

¹⁾ Pesty jelentését lásd Károlyinál 224. l.

²⁾ «Postea conclusit: ego, inquit, scio et bene intelligo dominum thesaurarium *sine me* omnia quae voluit cum Germanis perfecisse et nullam

A barát egy leveléből arról is értesülünk, hogy a királyné eltiltotta volt a rendeket a barát részéről május 8-ára meghitt országgyűlésen való megjelenéstől.¹⁾ Ha pedig az enyedi gyűlés végzéseinek értelmében a királyné csakugyan meg is hívta volt őket, a gyűlés határidejét valószínűleg bizonytalan időre elhalasztotta.²⁾

Hogy a szerencsétlen királyasszony helyzetét helyesen megítélhessük, nem szabad elfelednünk, hogy majdnem teljesen magára volt hagyatva és hogy oly körmönfont gazember fonta körülötte a hálót, mint György barát. Egyetlen hű embere, Petrovics, távol volt hadat gyűjteni. Konstantinápolyban a ravasz barát bőségesen terjesztette a hamis vádakát, rágalmakat és legszemtelenebb hazugságokat ellene és pártja ellen. *Audacter calumniare, semper aliquid haeret!* Lengyelországban, a mint értesültek rokonai és barátai Izabella kényes helyzetéről, futárt indítottak hozzá, de ezt útközben a barát bérenczei fogták el.³⁾ Házi orvosát, Blandratát,

ob aliam causam cupere me convenire (dominos regnicolas) nisi ut coram dicere posset, negocim istud conclusum esse». Károlyi 225. — Huber nem tartotta érdemesnek a királyné e nyilatkozatát figyelemre méltatni. Ő az egész dolgot úgy adja elő, mintha Erdély átadásának ügye valami potom magán ügy lett volna Izabella és a barát közt. S azért folyvást «von einem Frieden mit Bruder Georg»-ról és «die Kluft zwischen der Königin und Bruder Georg»-ról papol. Egy alkotmányos fejedelemasszony és regens erélyes törekvései az országot fia és a nemzet számára megmenteni, az Huber szemében csak «ein gegen Bruder Georg gesponnenes Netz», azaz ármányszövés. A jött-ment kalandor, György barát, merényletei az erdélyi alkotmány ellen és jogtiprásai tehát egyszerűen a királyné szötte ármányok széttépése. Az egészből az a tanulság, hogy az osztrákok még mindig nem pirulnak az «Erwerbung Siebenbürgens» miatt, pedig elég okuk volna reá.

¹⁾ L. a már idézett passust a barát ápr. 27-ki leveléből Báthory Andrásához.

²⁾ Mert csak így érthetőek Pesty Imre azon szavai, hogy: Dominus Kendi Emericus archidiaconus et alii sunt in ea spe, quod regina ad comitia generalia annuet et permittit dominos regnicolas convenire.

³⁾ V. ö. pl. a lengyel király és a krakkói palatinus leveleit Károlynál 208 és köv. ll. — Gramatockj elfogatását illetőleg pedig u. o. 226. — L. azonfelül Ferdinándnak rendeletét május 9-éről és az Erdély átvételére küldött biztosainak utasítását Werner Györgyhöz, hogy jövőben minden Lengyelországból Izabellához érkező vagy ettől Lengyelországba induló követet tartóztasson le. (Óváry II. az 508. 515 és 516 számok alatt.) Június 18-án azután a kétszínű Ferdinánd panaszkodik a szultánnál, hogy a len-

Ferdinánd megvesztegette.¹⁾ A hozzá eddig híven maradt szászok közt is akadt áruló, Haller Péter, nagyszebeni polgármester személyében, kinek befolyása alatt a szászok lassankint az osztrák párt táborába szállingóztak át.²⁾ S e gyöngge, magára hagyatott asszony ellen szövetkeztek a hatalmas német császár és fivére Ferdinánd az erdélyi honárulókkal. És — *to add insult to injury* — akad még erdélyi szász, osztrák, de még magyar történetíró is, kik az annyi ármány és cselszövés és ezernyi ellenség ellen férfiasan küzdő hős asszonyt ingatagsággal merészlik vádolni! Eheu, charta non erubescit! A német írók persze *in usum Germanorum* írnak, de magyar írótól ez megfoghatatlan.³⁾

gyel királynak nem sikerült az Izabella és a barát közötti viszályt kiegyenlíteni (Schuller id. m. 38. l.) Huber, úgy látszik, nem emésztette meg az általa fölhasznált történeti adatokat, mert a föntebbiekkel szemben alig irhatta volna azt, hogy «einer solchen Heuchelei aber war König Ferdinand nicht fähig». (Id. m. 37. l.)

¹⁾ Jó szolgálatai fejében július havában Ferdinánd 200 aranyat és 100 arany évdíjat adományozott Blandratának («torquam 200 aureorum et praeterea annuales 100»). Igy idézi Schuller (10. l.) és azután az aranyat «forint»-nak fordítja le. Azonkívül Ferdinánd augusztusban még «ampliora beneficia et ornamenta»-kat is helyez kilátásba a doctornak. Hogy ez az olasz kakukfi mily kevés rokonszenvennel volt fészektársai irányában, kiténik abból, hogy Castaldot szerfölött dícséri Ferdinándnak s őt «unicus et dianantinus Hungarorum malleus»-nak nevezi. — A márczius 30-ki instructionban Blandrata megvesztegetése külön volt felemlítve. Úgy látszik ismerték jellemét Bécsben.

²⁾ «Über sein treues Wirken im Jahre 1551. bewahrt das k. k. geheime Haus-, Hof- und Staatsarchiv eine Reihe von werthvollen, zum Theil schon veröffentlichten Dokumenten». Schuller 11. l. — L. pl. Károlynál 219. l. és Óvárynál II. 108 hol Ferdinánd azt írja, hogy soh'se törődjék Castaldo a faltörő ágyúkkal, ott van a hü (!) Haller Péter szebeni polgármester. Ő és cimborái majd kinyitják a kapukat. 518. sz.

³⁾ Ellenben igen rokonszenves hangon ír «a szegény asszonyról» kortársa, Frey Juan Villela de Aldana, «Nagy Kampó» édes bátyja egy leveleiben. «Fray Jorge, obispo de Varadino, que . . . haviendose tanto ensenorado de aquel reino (Transylvania) y en tel manera que la Reina y el Principe (János Zsigmond) eran del gobernados mas como subditos que como senores; y en tel manera, que la pobre senora era forzada á quejarse à algunos principales que tenian la parte della, y especialmente à un caballero viejo pariente de su marido, llamado Pedro Vich persona muy principal».

Petrovicsen kívül Izabellának legőszintébb híve Balassa Menyhért volt. Ezt, miután Ferdinándot urául elismerni nem akarta,¹⁾ 1549-ben Salm Miklós gróf kiforgatta várából Csábrágból; s ámbár utóbb Fráter György mind levél, mind pedig Nyir-Báthorban Salm gróf révén szóbelileg is, megengesztelni igyekezett a királyt a bukott főúr irányában, Ferdinánd engesztelhetlen maradt és persze Balassa Menyhért az osztrák párt esküdt ellenségévé lön.²⁾ Pesty Imre azt jelentette április végén, hogy a hír szerint Balassa 600 válogatott lovassal a királynénak ajánlotta föl szolgálatait s fogadalmat tett, hogy a barátot élve vagy halva hatalmába keríti.³⁾ A barát ámbár megveté az őt fenyegető veszélyt és kicsinylőleg írt róla, mégis félt az erdélyiek állhatatlansága miatt és április 30-án siettetni Báthory Andrást és kéri, hogy röpüljön (non tantum properandum, sed etiam volandum . . . censeo) mert értesült arról, hogy már Petrovics és Patócsy is megindultak seregeikkel és a királyné segélyére sietnek.⁴⁾

Akár megadta beleegyezését Izabella, akár nem, az ország-

Memorial Histórico Espanol (de la Real Academia de la Historia) tomo X. p. 498. Madrid 1857.

¹⁾ Úgy látszik, csak ez volt bűne s azért midőn Szilágyi Sándor úgy emlékszik meg róla mint «a rabolni mindig kész Balassá»-ról (*Erd. Orsz. Eml.* I. 279), valószínűleg Basó Mátyásra gondolt. Tinódy igen rokonszenves hangon ír az előbbiről. Szerinte «nagy haragja (vala) Balassira királynak, Csábrág várát hogy nem adá királynak, semmi lön szolgálatja ez urfinak; tudjátok jól szolgált ő ez szegin országnak». (210. l.) Más helyen pedig Csábrág megadását «eszeveszés»-nek és «nagy bolondság»-nak tartja (216. l.). — Gróf Salm Miklós is csak azt írja, hogy Balassa ellen karhatalommal fog élni. «Si is retinere arcem Chabragh et suae Majestatis justitiaequae contra latas sententias repugnare perget». Károlyi 183. l. — Aldana is hosszasabban emlékezik meg róla (39. és köv. ll.) Hosszú beszélgetése volt vele, mielőtt ostrom alá fogták volna, «para si le pudiera reducir al servicio del Rey».

²⁾ Károlyi 187. l.

³⁻⁴⁾ Károlyi 226. 227. — Tinódy is azt írja, hogy «megeskevék barát ez országnak, hogy négy főtanácsát királyné asszonnak, Balassa Minyhártanak, és Kendi Antalnak, fejök esnék, Kis Pétörnek, Csáki Mihálynak». (29. l.) — Istvánfi szerint nem Kis Péter, hanem Kis Ambróz. — Csáki Mihály Veráncsics elpártolása után is barátja maradt ennek és levelezett vele.

gyűlés a kihirdetett napon (május 8) megnyílt Thordán.¹⁾ A királyné nem volt jelen. A gyűlés végzéseit ismerjük,²⁾ de a be nem avatott olvasó ezeknek elolvasásából aligha gyanítaná, hogy az ország egy oly fontos esemény küszöbén állott e pillanatban, mint az uralkodó dynasztia bukása. E végzésekben ismét minden egyéb dologról van szó, csak az osztrák ház trónrajutásáról nem; s van még oly dolog is bennük, mely még inkább elaltatja egy eshetőleges trónváltozás iránti gyanúkat, t. i. az, hogy folyton a hatalmas császárról, azaz a török szultánról van szó bennük, mintha az ő kegyuraságát nem fenyegette volna veszély e pillanatban. Ez utóbbi körülményt Fráter György további magatartásából könnyen megmagyarázhatjuk magunknak ugyan, de van több furesa pont a végzések közt, melyek nem egészen világosak előttünk. Így például az országgyűlés hadfölkelést rendel el tizednapra, azaz május 22-ére (ad decimum diem, hoc est at feriam sextam proximam ante festum Trinitatis), de a csapatok gyülekező helyét nem említi.³⁾

A fölkelt csapatok rendeltetése constatálva van ugyan, t. i. «azon gonosztevők megbüntetése, kik ezen zendüléseknek okozói az országban» (punicio malefactorum qui has turbas in hoc regno concitarunt), de a «has» szó vonatkozását nem a megelőzöttekből tudjuk meg, hanem abból, a mi ezután következik, amit t. i. elszórva találunk az articulusok közt, a fölkelés módját leíró pontok stb. közepette, genialis zagyvalékban. Így pl. egy czikk azok ellen van intézve, «kik az ellenséget tavál nyakunkra hozták s okai voltak, hogy az ország tüzzel-vassal pusztult és a mieinkből sokan rabszolgaságba hurczoltattak.» Másoknak elrettentő példájául ezek bűnhődjenek a hatalmas császár (értsd a szultán) parancsához képest. Egy ily rendeletről emlékezik ugyan a szultán levele július elejéről,⁴⁾ de a barát összes sophistikája volt volna szükséges

¹⁾ Ostermayer szerint «am Sonntag vor Pfingsten» azaz május 10-én.

²⁾ *Erd. Orsz. Eml.* I. 323 és köv. ll.

³⁾ A végzés egyszerűen így szól «ad castra ubi . . . Thesaurarius futurus erit». Tinódyból tudjuk, hogy «Tordán barát érté, (hogy az Izabella párti főurak ellene támadának haddal), izene uraknak Nagy erével Keresztes mezőre (az Aranyos mellett Erdélyben) szállának (29. l.) — Thamás deák is a «Keresztes Mezeu»-t említi május 19-én. Károlyi 231. l.

⁴⁾ «Nam a nobis quoque mandatum prius habebatis, ut contra turbatores vestros insurgere, eosque punire debeatis». *Epist. Proc.* II. 267.

arra, hogy ebből a rendeletből azt az értelmet lehessen kicsavarni, hogy valaki azért büntettség meg, mert a «hatalmas császárhoz» folyamodott tavai segélyért s mivel ez a budai pasát és a két vajdát beküldötte az országba. A valódi turbatorok ez alkalommal, mint láttuk, maga a barát volt és párthívei.

Egy más czikk a Hunyadmegyében garázdálkodó «rabló-gyilkosok»¹⁾ ellen van intézve, kik fosztogatják és sanyargatják testvéreinket és — a mi földolog volt — a barát orra elől fölszedik a portai adót. *Ez* fájt a barátnak legjobban! Ostermayer írja, hogy a thordai gyűlésen a barát hangosan követelte a királynétól a már behajtott török adó átadását.²⁾ Más forrásból tudjuk azonban, hogy a hunyadmegyei zavarokat maga a barát is szította. Így pl. egy embere, Kabos Mihály, rábeszélte Tamás deákot, a hunyadi vár provisorját, hogy Izabella ellen föllázadjon s e miatt urának (Enyingi Török Jánosnak) birtokai Morsyna és Monostor el lettek foglalva és legközelebb a vajdahunyadi vár is ostrom alá kerülend.³⁾

Két más czikk elrendeli, hogy a királyné emberei takaródjának ki az enyedi kastélyból és Szászsebesből. «Különbén úgy vélik a rendek, hogy az említett (enyedi) kastély a földig leromboltassék.» Hasonló sors vala érendő némely újonnan emelt váracso (castella noviter erecta). Mely rendeletek, tekintettel a fenyegető török veszélyre, nem igen tanúskodnak a haza bölcséinek éleselméjűsége mellett és egyszerűen az Izabella-párt ellen voltak irányozva. Az ország biztonsága persze mellékes dolog volt ezen urak szemében.

Ostermayer azt írja továbbá (44. l.), hogy a rendek oly célból szavazták meg a barátnak a hadakat, hogy ezekkel a még szent György napja előtt Moldvába rablás végett betört székelyeket fenytse meg. De a gyűlés végzéseiben e moldvaországi portyázásról nincsen említés téve.

Egy pont a végzésekben különös figyelmet érdemel. T. i. az, melyben a rendek meghagyják, hogy ha a barát a hadakat el-

¹⁾ T. i. Balassa Menyhárt, stb. ellen.

²⁾ 44. l. — Ugyanő azt írja, hogy az enyedi gyűlésen az adót a királynénak adták át. Ezt az enyedi végzések is megerősítik.

³⁾ Károlyi 230. 233.

bocsátaná, anélkül, hogy valamit végzett és a zavarok okozóit megbüntette volna, úgy semmiféle felhívására többé föl ne keljenek. Ebből eléggé világos az, hogy saját párthívei sem helyeztek föltétlen bizodalmat a barát becsületébe.

Azalatt, hogy Fráter György a thordai gyűlésen el volt foglalva, Balassa Menyhárt feldúlta az osztrák párti Kendy János várkastélyát Hunyadmegyében és elfogta ennek anyját és nejét és Izabella nevében és részére fölszedte az országgyűlés által neki megszavazott adót a megyében.¹⁾ A barát közeledtére azonban visszavonult.²⁾ Petrovics pedig Temesvárból fölkerekedett seregével, állítólag közel³⁾ tizenkét ezer emberrel és Lugosig nyomult előre.⁴⁾ Az itteni ráczok ijedtükben visszapártoltak hozzá és félni lehetett, hogy a karánsebesiek követni fogják példájukat, de ezeknek főemberei hívek maradtak a baráthoz.

Petrovics pedig annak hallatára, hogy a barát már megindult hadával ellene és hogy már Gyulafejérvár alá érkezett, visszavonult.⁵⁾ A barát pedig meghagyta csanádi várnagyjainak, hogy ha a ráczok feltámadnának ellene, hátba támadják meg őket⁶⁾ s Enyingi Török Jánost és Palaticst Csanád védelmére küldötte, melyet a hír szerint Petrovics ostrom alá készült venni.⁷⁾

Azalatt, hogy Enyingi Török János Csanádra ügyelt, Petrovics egy más hadosztálya, mint már hallottuk, még május 19-dike előtt elfoglalta e fő úr két kastélyát, Monostort és

¹⁾ L. a barát május 17-ki levelét a királyi biztosokhoz. *Epist. Proc.* II. 256. — Ugyanaz nap ő Ferdinándnak is megírta a dolgot. Károlyi 234. — V. ö. *Epist. Proc.* II. 267.

²⁻³⁾ «Duodecim fere millibus hominum» írja a barát. Károlyinál 233. — Martinengo levelében pedig «da dieci in dodeci milla Rasciani, quali condotti dal Conte Petrovicchi venivano in difesa della . . . regina». Theiner, *Vet. Mon. Slavorum merid.* II. 12.

⁴⁾ Ezt a barátnak május 22-éről kelt leveléből tudjuk meg, de dátumot nem ad. Még április 30-án azt írta, hogy értesülése szerint Petrovics és Patócsy Erdélybe készülnek törni.

⁵⁾ A barát levelei május 22-éről az enyedi táborból és ugyanazon hó 24-éről Gyula-Fehérvár alól. Károlyinál 232 és köv. — A barátnak azonban csak 6000 embere volt.

⁶⁻⁷⁾ U. o. 233. 234.

Morzsinát s lerombolván ezek egyikét vagy mindkettőjüket,¹⁾ a család fészket, Vajda-Hunyadot fenyegette.²⁾

A mint előre elvárni lehetett, az enyedi őrség nemis hederített a thordai gyűlés végzéseire és nem vonult ki. A barát tehát készült ostrom alá venni őket, minek hallatára azonnal föladták a kastélyt, a nélkül, hogy a barát csapatainak megérkezését bevárták volna.³⁾

Izabella pedig május 21-én Gyulafejérvárból elment összes podgyászával Szász-Sebesbe,⁴⁾ hová elkísérték őt Bank Pál, Balassa Menyhárt és több más pártján álló főúr.⁵⁾ A barát már május 23-án vagy 24-én⁶⁾ ostrom alá vette Gyulafejérvárt; de a vár, ámbár őrsege csekély volt,⁷⁾ vitézül tartotta magát és csak két heti ostrom után adta meg magát.⁸⁾

¹⁻²⁾ Károlyi 230. 233. «Duo quoque castella domini Joannis Therek Monostor et Morsina . . . expugnata sunt, quorum alterum demoliri fecit». — «Castellum . . . Joannis Therek in finibus regni situm per gentes comitis (Themesiensis) distractum est». Más helyen azonban azt találjuk, hogy «Petrovichius . . . cum expeditione regnum invasit, duoque castella expugnare et demoliri fecit». Erről a szultán az erdélyi rendeknek hozzá intézett leveléből értesült. (*Epist. Proc.* II. 266.)

³⁾ Károlyi 232. — Még május 22-e előtt hódolt meg és nem június 9-én amint ezt az *Erd. Orsz. Eml.* állítja. I. 28. l.

⁴⁾ A barát azt írja (máj. 22.) az enyedi táborból, hogy «Regina heri ex Alba Julia una cum omnibus rebus suis ad Zázsebes se contulit». (U. o.) — Több forrás, mint pl. Aldana is, tévesen azt állítja, hogy a királyné Fejérvárban maradt. «Ella se hizo fuerte en la ciudad . . . Albajullia, donde el frayle (Jorge) la tenia cercada quando nosotros llegamos». *Mom. Hist. Esp.* X. 498. Csak a «conciertos» (tárgyalások) megkezdése után megy el «Sacebes»-be. Utiesenovic téved továbbá, midőn azt állítja, hogy Gyula-Fejérvár ostroma május 19-én kezdődött. (84. l.)

⁵⁾ Ostermayer 45 l., ki azt is írja, hogy Izabella Gyula-Fejérvár védelmét Horváth Ferencz (csak ezt említi Tinódy), Kapitány Pál, Pap György és Kis Ambrusra bízta. — Utiesenovic folyvást botlik és a vár védeül Petrovicsot állítja. (Id. h.)

⁶⁾ Május 22-én azt írja a barát, hogy még az nap indul Fejérvár ellen és május 24-én már innen keltezi levelét.

⁷⁾ «Alba Giulia . . . dove havendo lasciato la detta regina un piccolo presidio di fanti et di cavalli» írja Martinengo id. levelében.

⁸⁾ Tinódy azt írja, hogy «az Fejérvárát barát megszállatá, huszad napig vivá, lötteté, rontatá. De népét ostromnak ő ott sem bocsátá, királné

A mit a barát a törökök közeledtéről írt¹⁾ a biztosoknak, az a saját gyárában gyártott rémhír volt.

Még az ostrom folyamában, május 26-án, a barát szétküldte meghívóit egy ugyanazon hó 28-án Gyulafehérvár alá egybe-
gyülendő tábori országgyűlésre.²⁾ Ez, úgy látszik, csak a látszat megmentésére czélzó formalitás volt, mert aligha remélhette vagy óhajtotta azt a barát, hogy két nap alatt az ország távoli részeiből összegyűjteni képes legyen a rendeket. Az ő igényeit teljesen kielégítette az a válogatott fölkelő banda, kik vele együtt a főváros falai alatt már összegyűltek volt.

A barát vér után lihegett és kiszemelt prédái közül néhányan a várban voltak elzárva.³⁾

asszonnak azzal kincset megtartá. (31. l.) Szerinte ugyanis Izabella «az Maroson könyű terhével szalada . . . Több kincse, marhája Fejérvárban marada». — Erre nézve azt jegyzem meg. hogy az erdélyi rendek követ-ségének nyilatkozata szerint is a királynénak némi holmija (res quoque reginalis Majestatis) csakugyan a várban maradt. *Erd. Orsz. Eml. I. 329.* — Ha igaz az ami e paragraphusban állítatik, úgy — becsületére legyen mondva — humánusabb ember volt a barát, mint az a német ember, ki Strassburgot 1871-ben bombáztatta és így : z ott fólhalmazott irodalmi kincset fölpörzsöltette. — Gyula-Fehérvár június 6-án vagy 7-én kapitulált (l. a barát levelét Károlynál 237) és nem június 9-én mint ezt a *Brüssz. Okm.* (II. 256.) állítja. Tehát Tinódy nem járt nagyon közel a valósághoz. Az ostrom kezdetének idejét illetőleg is botlik, midőn azt állítja, hogy «akkor királ hada Almásvár alatt vala, Fejérvár alá az Fráter György indula».

¹⁾ Május 31-én írja, hogy «intelligimus et Turcas in Hungaria movere et congregare». Károlyi 237. Martinengo június hó 5-én azt írja, hogy a barát levele szerint «non vedesi moto alcuno de Thurchi per quel conto» (Erdély elidegenítése miatt.) — V. ö. továbbá *Brüssz. Okm.* II. 257.

²⁾ L. a meghívót *Erd. Orsz. Eml. I. 326.*

³⁾ «Alia vero ratio (obsessionis civitatis Albae Juliae) est, ut homines illos qui facinora patrarunt ac rebus illegittime usi sunt, quorum aliqui in Albam introclusi sunt, ut meriti sunt, impunitos evadere non permittant». Ezt a barát párthívei írják (U. o. 329.). — Erre vonatkozólag írja Tinódy, hogy megeskevék a barát az országnak, hogy négy főtanácsát királyné asszonyoknak, Balassa Minyhártnak és Kendi Antalnak fejük esnék Kis Pé-törnek, Csáki Mihálnak. Sőt Fejérvárat is ő kezökbe adja». stb. 29. l. — A nekik betudott «facinus», mint tudjuk, az volt, hogy a királynénak adott esküjökhez hivek maradtak és a barát hetvenkedésének fegyveres erővel álltak ellen.

Maga a meghívó a barát határtalan arczátlanságának rikitó példánya. Ő, ki éveken át a királyné és a rendek tudta nélkül, sőt ezek határozottan kifejezett akarata ellenére kupeczkodott az osztrákokkal, most, midőn tudta, hogy az országba rontó idegen csapatok már közel jártak a határhoz, képmutató, szinleg alázatos pofával tudtára adta a rendeknek, hogy az ország és a három nemzet szabadságának ügye forog kérdésben. Ferdinánd biztosai megfognak jelenni a gyűlésen és a királyi csapatok sincsenek már messze. Miután pedig — így folytatja az arczátlan ember — ő maga nem érzi magát elég erősnek szabadságaik megvédésére és még azon esetben, ha magát valóban elég erősnek érzene a föladata sem akarna valamit az ő tudtok és akaratok nélkül végezni, ne mulasszák el a rendek a hirdetett gyűlésen megjelenni.

A rendek kebelükből «Ewdemfi» (Ödönfi) Lászlót küldötték Ferdinánd biztosaihoz. Az ennek adott utasítás is rendkívül furesza okirat.¹⁾ Ebben ismét elmondják a régi történetet, hogy az Izabella-párti bárányok mint zavarták föl az osztrák-párti farkasok ivóvizét. Elmondják továbbá, hogy mennyire szivükön viselik a királyné és fiának ügyét és mennyire féltik az ő biztonságukat. A német császár és Ferdinánd kegyes pártfogásába ajánlják az özvegyet és árvát. Hallgassák meg ezek végre a barát hosszú évi rimánkodásait vigyék ki a János király részéről gondjaira bízott anyát és gyermekét az országból és oldják föl ily módon a rendeket hűségi esküjök alól, melyet a királyfinak esküdtek félelmükben akkor, midőn János király halála után a hatalmas szultán rengeteg sereggel a moldvaországi és havasalföldi vajdák kíséretében megjelent az országban. Azt, hogy e hűségi esküt több ízben megújították azóta, persze a rendek teljesen elfelejtették. Szabadságukat és az ország békéjét oly módon vélték megőrizni, hogy az előbbit Ferdinánd királyra, ez utóbbit pedig ugyanarra és a nagy-pipájú, de kevés dohányú német császárra bízta, ki, mint láttuk, mértéktelen életmódja miatt podagrában szenvedett s ezért fölötte szeszélyes természetű volt, különösen a magyar és erdélyországi ügyekben. Ő meglegedett avval, hogy a magyar korona országairól vett czímekeket a már anélkül is szerfölött hosszú czímsoroza-

¹⁾ Közölve *Erd. Orsz. Eml.* I. 327.

tába fölvegye, épúgy mint már fölvette volt több előde a császári méltóságban, kik az évek hosszú során át már egészen hozzá szoktatták magukat ahhoz, hogy a magyar szent korona tartományait az ő családi birtokuknak, t. i. «örökös tartományaik»-nak tekintsék. Hogy a törökkel ki végezzen és mint végezzen, avval, úgy látszik, az osztrák párti erdélyiek közt senki sem törődött.

XIX.

Castaldo május 1-én indult el Bécsből¹⁾ és egyenesen Egerbe utazott, hol megérkezésekor Teuffel Rézmán a magyar és Aldana Bernát a spanyol csapatokkal már menetkészen állott.²⁾ A fővezér csak addig vesztegelt a vén vár falai közt, míg a Ferdinánd részéről küldött német csapatok³⁾ is megérkeztek Eger közelébe és pünkösöd előestéjén, azaz május 16-án,⁴⁾ fölkerekedett maroknyi seregével és forcirozott marsokban Debreczenen át⁵⁾ Erdélybe sietett. Debreczennél Nádasdy Tamással találkozott, kinek egy 500 lovasra rügó csapata már elfoglalta volt az Erdélybe vezető szorosok egyikét⁶⁾ és Castaldo kardcsapás nélkül bevonult Kolozsvarba

¹⁾ Károlyi, 228. Centorio 65.

²⁾ Aldana 75. — Teuffel maga azonban egyelőre Egerben maradt.

³⁾ Károlyi 227—228.

⁴⁾ Aldana 77. — Horváth Mihály egy névtelen németnek (*Brüssz. Olim.* II. 252.) utána regéli azt, hogy «Castaldo a sereggel május elején Egerbe érkezvén, Fráter György kívánatára néhány napig ott vesztegelt». (285. l.) Bajos ezt elhinni, mert a barát ez időtájt írt leveleiben folyvást rimánkodik segélycsapatoknak minél gyorsabb küldéseért. Lásd pl. az ápr. 30. és május 22-én írottakat Károlyinál és u. a. hó 17. és június 5-éről az *Epist. Proc.* II. kötetében. L. továbbá Ferdinánd levelét Óvárynál II. 525. sz. az Erdélybe küldött biztosokét u. o. 500. sz.

⁵⁾ Centorio 69. — «Con muy grandes calores» (azaz «igen nagy hevénnyében») írja Aldana. — Ez utóbbi szerint, midőn Castaldo az erdélyi határhoz ért, a barát fölkérte őt, hogy egyelőre ne nyomúljon tovább; de a fővezér nem hederítve a barát kívánságára. seregével bevonult a fejedelemségbe. 78. l.

⁶⁾ Centorio úgy meséli a dolgot, mintha Debreczen e szoros közelében feküdnék. Debreczenben megpihenteti a csapatokat és azután elviszi őket — a szolnoki (!) várba. Ugyanide marsiroztatja őket Egerből Károlyi is, félre-

június 1-én, hol ugyanazon hó 4-én a rendek követsége az ország nevében meghódolt Ferdinándnak.¹⁾

Valószínűleg ez alkalommal szólta el magát a tábornok. Feleletében, melyet a rendeknek adott, beszélt nekik azon ótalomról, melyet «a birodalom szárnyai alatt» találni fognak, a miért azután Ferdinánd őt megpirongatta, figyelmeztetve őt, hogy a magyaroknak az ilyen beszéd nincsen inyükre, mert szabadok akarnak maradni saját királyuk alatt.²⁾

értvén Fráter György egy levelét 269. l. — Czimer Károly, nem tudom mily forrás alapján, Egerből nagy kerülővel Tokajon át viszi Castaldot Debreczenbe. Tinódy szerint Castaldo a Meszes hegységen át hatolt Erdélybe. Mint tudjuk az almási várat újtökba ejtették.

¹⁾ Czimer szerint Castaldo május 26-án indul el Egerből és állítólag csak június 3-án ér Debreczenbe; Erdélybe érve pedig főhadiszállását «június közepén» Kolozsvárra teszi. Ez utóbbi állítását illetőleg hivatkozik az *Erd. Orsz. Eml.* I. 281. lapjára, hol azonban az áll, hogy Castaldo az erdélyi rendeket már június 4-én fogadta Kolozsvárott. — Május 26-a mindenesetre toll- vagy sajtóhiba Centorionál (66. l.), mert Aldana félreismerhetlenül május 16-át említi («vispera de Pascua de Spiritu Sancto à los 16 de Mayo 1551.») és Castaldo május 22-én már Mátáról (Matta), Debreczen határáról, ír Ferdinándnak. L. Óváry 520 és 525, számok alatt. — Hogy pedig június 1-jén Castaldo már Kolozsvárott volt és június 4-én a kolozsvári táborban fogadta a rendek követségét, azt a *Brüssz. Okm.*-ből tudjuk. (II. 255.) — Ha pedig június 1-jén már Kolozsvárott volt, úgy bizonyára már május 16-án indult el Egerből, mert marsirozó gyalogságával teljes fegyverzetben és tűzértségével alig haladhatott többet 24 kilométernél naponkint és nem röppülhetett, úgy amint a barát megvárta Báthori András katonáitól. Károlyi 226. — Sajátságos módon Frey Juan Villela is azt írja, hogy június 7-én vagy 8-án érkeztek Erdélybe (fue á 7 ó á 8 dias del mes de Junio del ano pasado de 1551). *Mem. Hist. Esp.* X. 498. Kneissl tábori szekretárius azonban június 4-én már a kolozsvári táborból keltezi levelét. (Huber, id. m. 27) és június 13-án már Bécs-Ujhelyből gratulál Ferdinánd Castaldonak az erdélyi rendek meghódolásához. — Az idézett névtelen német azt regéli, hogy Castaldo épp asztalnál ült a baráttal Kolozsvárott (gleich als er bey dem Herrn Münich zu tisch gesessen), midőn az erdélyi rendek négy tagból álló követsége megjelent. (*Brüssz. Okm.* II. 255.) Mint azonban tudjuk, a barát nem mozdult el Gyula-Fejérvár alól s Losonczy útján értesült, hogy Castaldo már Enyedig jött volt.

²⁾ Schuller, 12. l. — «Unum hoc te elementer admonitum volumus, ut si in posterum te de protectione et defensione regni et regnicolarum

Meghódoltak pedig az erdélyi rendek Ferdinándnak, kit legkegyelmesebb uroknak czímeznek, mielőtt Izabella királyné és a királyfi őket hűségi esküjök alól föloldotta volna.¹⁾ Tinódi e miatt ilyképen fakad ki:

Vajh! magyarok möly igen ti lám bolondok vagytok
Hogy ti magyar fejedelmet soha nem uraltok
Mikor magyar királytok volt, ti jobban voltatok.

Sőt mindenkor vendég királynak ti örültetök
Hogy ki miatt csak romlátok és kevesödétök
Ingyen majdan mind elfogytok és semmivé léstök.²⁾

Az Erdély elfoglalására Castaldo vezérlete alatt megindult csapatok létszáma, Centorio szerint, (66. l.) a következő volt:

Az előhadban

hét zászlóalj spanyol gyalog	1200
magyar hajdú	500
magyar huszár egy Kristóf nevű sziléziai ember vezetése alatt	1000
könnyű tábori ágyú	4

A derékhadban gróf Arco Bódog és Baptista testvérek vezérlete alatt:

egy német gyalogezred	3000
lovasság, hosszú kopjákkal	300
« vértések ³⁾	100
könnyű tábori ágyú	4
félsugár ágyú (azaz 12 fontos)	2

verba facere contigerit, te (igy) protectione et (igy) sub alis imperii mentionem facere omittas» stb. Ferdinánd Castaldonak Bécsből június 20.

¹⁾ Két okmányt közöl Szilágyi, mindkettőt május 31-éről *Erd. Orsz. Eml.* I. 327—331. Az egyikben hűségi esküjök szentségéről beszélnek a rendek, a másikban pedig megszegik. Hogy a XVI. számmal jelölt okiratban előforduló számos hazugság a barát tollából eredt, az alig vonható kétségbe.

²⁾ Tinódy R. M. K. T. III. 369.

³⁾ Obersdorf még május 13-án is Troppauban volt. L. Óváry, id. m. köt. 520 sz.

Végre az utóhadban a podgyászszal

magyar gyalog	---	---	---	---	1000
könnyű lovas	---	---	---	---	300
könnyű táborigyű	---	---	---	---	3

vagyis összesen 7400 ember (5700 gyalog és 1700 lovas) és 13 ágyú.¹⁾

¹⁾ Czimer Károly szerint (5. l.) összesen 7200 ember (5400 gyalog és 1800 lovas), négy faltörő ágyú és 6 táborigyű. A végeredményt illetőleg közel járunk ugyan egymáshoz, de ha az általa idézett forrásokat megvizsgáljuk, nagyon is furcsa dolgokat fődözünk föl. Így pl. meggyőződünk arról 1. hogy a Brandeis vezérlete alatti 2800 cseh és német gyalog csapatot *aug. 28-án* Ferdinánd Bécsben (l. Károlyi 277) inspicziálta és csak ezután indultak el Pozsonyba. (*Brüssz. Okm. II. 264.*); 2. hogy a négy ostromágyú *Temesvárnak* volt szánva; 3. hogy Bakics Péter huszáraival majd valamikor *szeptemberben* Erdélybe *fog* menni az említett négy ágyúval; 4. hogy Ferdinánd Serotin Károlyt 500 morva-sziléziai lovas kapitányává *augusztus* végén nevezte ki; 5. hogy csak Fráter György révén tudja Czimer, hogy a hét zászlóalj spanyol gyalog állítólag 2000 főből állt. Czimer elolvasta a Centorio adta számokat. Hogy miért nem használta föl azokat, annak csak ő a megmondhatója. — Horváth Mihály egy lényeges passust a 265. l. elején csak nagyon sovány kivonatban közli a Brüssz. Okmánytárban. Itt adom teljes szövegét: «Dieses Fendl seindt der khuen. Mt. gethanen Verordnung nach von hinan strackhs auff Presburg getzogen, da sy das gweltig geschütz, so Ihr khuen. Mt. kurtz (vor) Ostertag gegen Tomaschwar verordnet, und von hinnen auf dem wasser stram hin abfueren lassen, finden unnd neben einer anzal husern biss gen Neitra etc. belaitten sollen von dannen des Herrn Erasmi Teuffls etc. unnd Herrn Wackhitsch polers husern von yedem Hauffen 500 dasselb geschütz biss auf das Sybenburgisch conduceiren unnd verglaitten werden, von dann die Lanntschaft Sybenburgen befelh hat, dasselb verrer gar gen Tomaschwar zu liferen, Aber das egemelt teutsch volckh *wurd* ausserhalb des Khuenen fendl von Neitra strackhs auf das fest hauss Leiva ziehen unnd allda beleiben, so lang bis man sich auff erliches emndt sich die Feindt allenthalben auss thaylen unnd wenden *woellen* alsdann *wirt* die Khün. Mt. sich nach der Gelegenhayt der Sachen auch verrer verorden Aber des Khuenen fendle knecht, dieweil es das sterckst ist hat die Khun. Mt. auf Raab ziehen lassen da es bey Herr Errenreicher von Khunigsperg rittern unnd obristen wber 800 pferdt daselbs bleiben *wirt*». — Egy pár a jövő számban előforduló ígét aláhúztam és ajánlom Czimer úr figyelmébe. — Az említett négy faltörő ágyút illetőleg Ferdinándnak május 21-ki leveléből tudjuk meg, hogy ezek egyelőre visszamaradtak és Castaldo utasítást kapott azok fődözésére kellő számú csapatokat hátrahagyni. Károlyi 231. l. és Óváry 513 sz. és másutt. — Husvét ezen évben igen korán t. i. márcz.

És «e maroknyi sereggel indúlt útnak Castaldo oly föladattal, hogy Erdélyt a hatalmas török császártól elfoglalja», mely csekély seregről, nézetem szerint, «— írja Centorio — ugyanazt mondhatjuk el, a mit Tigranes király állított a Lucullus vezérlete alatt ellene vonuló római hadseregről, hogy t. i. követségnek sok, hadakozásra pedig kevés.» Mint látni fogjuk azonban, az együgyű erdélyiek elkábitására elegendőnek bizonyúlt.¹⁾

KROPF LAJOS.

29-ére esett. — Huber is idéz (*Erwerbung Siebenbürgens* 26. l.) az Erdély invasiójára szánt seregek számára nézve néhány adatot, egyebek közt Castaldonak egy május 14-éről kelt levelét is, de úgy amint idézi, nincs benne köszönet. L. a levelet Óvárynál II. 513. sz. Castaldo szerint a spanyolok száma alig üti meg az ezeret és a németek két ezeren vannak. — Frey Juan Villela de Aldana levelében a csapatok számát így sorolja föl: 2 ezer spanyol, majdnem (casi) 3 ezer német (tudescos), 4 száz vasas német lóháton (herreruelos à cavallo tudescos), 5 vagy 6 ezer huszár (cavallos uzaros) és 2 ezer hajdú (aytones que son la infanteria ungara) 14 darab táborigyúval (piezas de artilleria de campana). *Mem. Hist. Esp.* X. 498.

¹⁾ Maga Castaldo és honfítársai, az olaszok, nagyon büszkék az Erdély elfoglalásával aratott olcsó babérokra. Érmeket veretett az esemény megörökítésére, melyeknek számos változatait ismerjük. Egynémelyikén fölötté nevenséges köriratot találunk. Ilyenek pl. «Transylvania Capta». «Optimus Dux», «Ob rem militarem feliciter gestam», «Subactæ Daciæ», «Restitutori Optimo.»